

Επιστημονικό Άρθρο

Τα Έξι Δέλτα της Απόκτησης Γνώσης με Μία Εφαρμογή στην Επιστήμη της Ιστορίας

Γρηγόριος Θ. Παπανίκος

Πρόεδρος

Αθηναϊκό Ίδρυμα Παιδείας και Έρευνας (ATINER)

Η γνώση αποκτάται με σκληρή δουλειά. Αυτή η σκληρή δουλειά μπορεί να επιμεριστεί σ' έξι ρήματα που αρχίζουν από το γράμμα Δέλτα: Διαβάζω, Διδάσκομαι, Διδάσκω, Διερευνώ, Διαδίδω και Δημιουργώ. Ως γνωστόν, τα ρήματα είναι το μέρος του λόγου που εκφράζει κάτι που ενεργεί. Και στην περίπτωση της γνώσης απαιτείται πολύ μεγάλη τέτοια ενέργεια. Στην παρούσα εργασία εξετάζονται αυτά τα έξι ρήματα όπως εφαρμόζονται στην διαδικασία απόκτησης γνώσης στην επιστήμη της ιστορίας. Ωστόσο, η ανάλυση μπορεί να γενικευτεί και να εφαρμοστεί σ' οποιοδήποτε γνωστικό αντικείμενο.

Λέξεις κλειδιά: γνώση, ιστορία, ανάγνωση, διάβασμα, μελέτη, εκπαίδευση, έρευνα

Εισαγωγή

Ο Αριστοτέλης, στην πρώτη πρόταση του έργου του, *Μετά τα Φυσικά*, αναφέρει ότι οι άνθρωποι εκ φύσεως ορέγονται την απόκτηση γνώσης, ή με τα δικά του σοφά λόγια, «*Πάντες άνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει*».

Αν και δεν συμφωνώ με τη γενίκευση αυτού του αποφθέγματος, εντούτοις, για όσους ενδιαφέρονται για την απόκτηση γνώσης, θα πρέπει να παραθέσω κι ένα άλλο, ανώνυμο αυτή τη φορά απόφθεγμα, ότι το αγαθό της γνώσης με κόπους αποκτάται ή στο αρχαίο κείμενο «*τά ἀγαθὰ κόποις κτῶνται*».

Σκοπός του σύντομου αυτού σημειώματος είναι να ξεδιπλώσει μία διαδικασία απόκτησης γνώσης η οποία ξεκινώντας από το μηδέν -ή όπως λέγεται από την Α' Δημοτικού- φθάνει στο τελικό στάδιο της αναγνώρισης που είναι το «*Ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα*».

Το απόφθεγμα αυτό σωστά αποδίδεται στο Σωκράτη χωρίς όμως να το έχει πει ποτέ έτσι: θα πρέπει να επισημάνω ότι δεν το είπε λόγω μετριοφροσύνης, η οποία κατά το πλείστον χαρακτηρίζει μέτριους και υποκριτές, αλλά διότι γνώριζε ότι η γνώση του με τα χρόνια είχε περιοριστεί στο «*Ἐν οἶδα*». Αποτελεί και αυτό μία επιβεβαίωση της σοφίας (γνώσης) του.

Η μαθηματική απόδειξη αυτού του αποφθέγματος είναι πολύ εύκολη. Για να απλουστεύσουμε την απόδειξη, ας υποθεθεί ότι ο Σωκράτης σε ηλικία 24 χρονών, γύρω στο 445 π.Χ., ήξερε το 100% των τότε γνωστών γνώσεων. Αν υποθέσουμε ότι

οι γνώσεις του Σωκράτη αυξάνονταν σταθερά κατά 10% το χρόνο ενώ αντίστοιχα οι γνώσεις της οικουμένης αυξάνονταν κατά 20%, τότε, στην ηλικία που πέθανε ο Σωκράτης, το 399 π.Χ., οι γνώσεις του ήταν κάτω του 1% των παγκόσμιων γνώσεων, δηλαδή κοντά στο μηδέν. Ο Σωκράτης είχε αποκτήσει πλέον τη γνώση για να αναφωνήσει ότι «οὐδὲν οἶδα». Ως σοφός που ήταν πολύ πιθανόν να το είχε πει και πολύ νωρίτερα και δεν περίμενε να το διαπιστώσει με προσωπική εμπειρία.

Όσοι έχουν στοιχειώδεις γνώσεις αριθμητικής, η ουσία της απόδειξης δεν αλλάζει αν αλλάξουν όλα τα ποσοστά με δεδομένο ότι η συσσώρευση της οικουμενικής γνώσης γίνεται με μεγαλύτερο ρυθμό από ό,τι η γνώση του Σωκράτη. Εξάλλου, τι μεγάλος Δάσκαλος θα ήταν αν δεν «παρήγαγε» μαθητές που ήταν ικανοί να δημιουργούν επιπλέον γνώσεις που από ένα σημείο και πέρα ούτε ο ίδιος δεν προλάβαινε να παρακολουθεί. Και να ήθελε δεν του άφηναν χρόνο οι ενοχλήσεις του Αλκιβιάδη.

Στο παρόν μικρό δοκίμιο θα χρησιμοποιήσω ως παράδειγμα τη γνώση της ιστορίας που αντικειμενικά (εξ ορισμού) συσσωρεύεται με την πάροδο του χρόνου. Ο χρόνος παράγει ιστορία. Ο χρόνος από τη φύση του παράγει ιστορικά δεδομένα που και μόνο η απλή καταγραφή τους και αρχειοθέτηση αποτελεί σημαντική ιστορική γνώση διαθέσιμη για τον οποιονδήποτε ενδιαφέρεται να την απολαύσει και να την εκμεταλλευτεί. Μάλιστα, η διαδικασία αυτή αποτελούσε το ξεχωριστό επάγγελμα του ιστοριοδίφη που ασχολούνταν με την αναζήτηση, συλλογή, κατάταξη και παρουσίαση υλικού (εγγράφων, εντύπων, αρχείων κτλ.) χρήσιμου για την εκπόνηση ιστορικών μελετών.

Ένας λειτουργικός (χρήσιμος) ορισμός της ιστορίας (επιστημονικής και αφηγηματικής) είναι ότι η ιστορία ασχολείται με το μέλλον αντανακλώντας στο παρελθόν με σκοπό την εξυπηρέτηση αναγκών και συμφερόντων του παρόντος. Το παρελθόν αφορά γεγονότα και σκέψεις. Οι σκέψεις εμπεριέχουν και την ερμηνευτική, αφηγηματική και μυθιστορηματική απεικόνιση των γεγονότων.

Σύμφωνα μ' αυτή την προσέγγιση, η ιστορική γνώση είναι χρήσιμη μόνο όταν βοηθά στο να διαμορφώνονται θετικά για τον άνθρωπο τα μελλούμενα ή κατά τον Θουκυδίδη:

«...ὅσοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφὲς σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αὖθις κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τοιούτων καὶ παραπλησίων ἔσεσθαι, ὠφέλιμα κρίνειν αὐτὰ ἀρκούντως ἔξει. κτῆμά τε ἐς αἰεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν ζύγκεται» [1.22].

Μας λέει ο Θουκυδίδης ότι η γνώση δεν πρέπει να αποτελεί μέσο επίδειξης (ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν ζύγκεται) αλλά μία διαδικασία που θα παράγει ὠφέλιμα που θα γίνουν κτῆμά τε ἐς αἰεὶ της ανθρωπότητας. Αφορά το μέλλον.

Αυτός ο ορισμός της ιστορικής γνώσης μπορεί να γενικευτεί για όλη τη γνώση. Το ερώτημα που τίθεται λοιπόν είναι το εξής: πώς μπορεί ένα άτομο να αποκτήσει γνώση που στην κορύφωση αυτής της διαδικασίας να περιλαμβάνεται και η παραγωγή νέας γνώσης; Για να υπηρετήσω τη Θεά Μνημοσύνη, κόρη της Γαίας και

του Ουρανού και μητέρα των εννέα Μουσών, χρησιμοποιώ τον ευρηματικό κωδικό των 6Δ, από το αρχικό γράμμα των εξής έξι λέξεων: Διαβάζω, Διδάσκομαι, Διδάσκω, Διερευνώ, Διαδίδω, και Δημιουργώ (ή Δουλεύω). Βλ. στο τέλος του παρόντος άρθρου το σχετικό Διάγραμμα 1.

Το Δ έχει σχήμα τριγώνου. Όχι τυχαία. Το εμβαδόν αυτού του τριγώνου δείχνει και το εύρος των γνώσεων που αποκομίζει κανείς από κάθε Δ. Το μέγεθος των πλευρών του κάθε Δ εξαρτάται από τρεις μεταβλητές: τον χρόνο που αφιερώνεται στο διάβασμα, την ικανότητα απορρόφησης αυτών που διαβάζονται και την συνεχή επανάληψη.

Όσο μεγαλύτερη είναι η πλευρά του τριγώνου που αντιπροσωπεύει το χρόνο τόσο μεγαλύτερο είναι το Δ. Αλλά ο χρόνος για να μετατραπεί σε γνώση θέλει και ικανότητα. Μπορεί κάποιος να αφιερώνει 24 ώρες το 24ωρο στο διάβασμα (μελέτη) της ιστορίας αλλά αν δεν έχει την ικανότητα να τα απορροφήσει -που συνήθως αποδεικνύεται από τις επιδόσεις του στα άλλα Δ-, τότε δεν κάνει τίποτε.

Αν η πλευρά του τριγώνου που μετρά την ικανότητα απορρόφησης είναι μηδέν εκατοστά (αυτός που διαβάζει δεν τα παίρνει κατά το κοινώς λεγόμενο ή πιο γλαφυρά είναι μπουμπούνας), τότε το εμβαδόν του τριγώνου (της γνώσης) είναι πάντοτε μηδέν.

Η τρίτη πλευρά του τριγώνου είναι η επανάληψη. Η γνώση είναι ευπαθές προϊόν και το «ψυγείο» της είναι η επανάληψη. Θέλει πολύ καλή επανάληψη («πολύ καλή ψύξη») για να διατηρηθεί η γνώση. Η συνήθης έκφραση των έντιμων ακαδημαϊκών, οι οποίοι είναι και οι συνήθεις φορείς των γνώσεων, είναι «Δυστυχώς, έχει περάσει καιρός από τότε που τα έμαθα και τώρα τα έχω ξεχάσει». Αχ αυτή η Θεά της Μνημοσύνης τι μας κάνει!

Περίληπτικά στα επόμενα κύρια έξι μέρη της σύντομης αυτής εργασίας εξηγώ το κάθε Δ ξεχωριστά, χρησιμοποιώντας και τη δική μου εμπειρία στη διαδικασία απόκτησης γνώσης της ιστορίας. Στους ιστορικούς αρέσουν τα παραδείγματα ακόμη και η αναφορά σε ασήμαντα για την επιστήμη της ιστορίας πρόσωπα.

Να σημειώσω ότι σκοπίμως απέφυγα την παράθεση της διεθνούς βιβλιογραφίας επί του θέματος η οποία είναι τεράστια και αφορά κυρίως (α) το διάβασμα (ανάγνωση και μελέτη) της ιστορίας (β) τη διδασκαλία της ιστορίας σ' όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης και (γ) τον τρόπο διεξαγωγής της ιστορικής έρευνας.

Διαβάζω

Ο άνθρωπος ως έλλογο ον αποκτά με προσπάθεια πρώτα την ικανότητα να μιλάει, μετά να διαβάζει και τέλος να γράφει. Καμιά φορά το «διάβασμα» μπορεί να προηγείται της ομιλίας όπως συμβαίνει όταν η μητέρα διαβάζει στο παιδί της μία ιστορία. Πάντως, η λέξη «διαβάζω» έχει κι άλλες ερμηνείες με πιο σημαντική την ταύτιση της λέξης διαβάζω με το περιεχόμενο τη έννοιας «μελετώ». Για παράδειγμα, διαβάζω ή μελετώ τον *Πελοποννησιακό Πόλεμο* του Θουκυδίδη.

Φυσικά υπάρχει μία ποιοτική διαφορά μεταξύ του διαβάζω και του μελετώ. Η γνώση απαιτεί διάβασμα με την έννοια του μελετώ. Από την άλλη πλευρά, η παθητική μετοχή του διαβάζω ταυτίζεται με τη γνώση. Για παράδειγμα, η μετοχή της λέξης χρησιμοποιείται για κάποιον που έχει βαθιές γνώσεις: αυτός είναι διαβασμένος. Έχει διαβάσει και ως εκ τούτου έχει αποκτήσει γνώσεις.

Στο άλλο άκρο αυτής της ερμηνείας είναι η ανάγνωση ή όπως λέγεται συνήθως η απλή ανάγνωση. Αυτή χαρακτηρίζει πάρα πολλούς που αναγιγνώσκουν αλλά δεν διαβάζουν. Δεν μελετούν. Δεν αποκτούν γνώσεις. Δεν είναι διαβασμένοι. Πολλοί από αυτούς διαβάζουν πολύ ωραία: με στόμφο. Τους επιλέγουν συνήθως για εκφωνητές. Ένα τέτοιο διάβασμα γίνεται χωρίς να χρειάζεται και η κατανόηση του κειμένου. Από το ένα αυτί μπαίνει και από το άλλο αυτί βγαίνει. Η ανάγνωση, το διάβασμα και η μελέτη έχουν σχέση με πώς χρησιμοποιείται το όργανο του ανθρώπου που λέγεται αυτί και μάτι. Με την (απλή) ανάγνωση που μπορεί να την κάνει και κάποιος άλλος και εσύ απλά να ακούς, χρησιμοποιούνται τα δύο αυτιά και αν κάνεις εσύ ο ίδιος την ανάγνωση χρησιμοποιείς τα μάτια σου. Στην περίπτωση που και τα δύο αυτιά είναι διαθέσιμα ελλοχεύει ο κίνδυνος από το ένα αυτί να μπαίνουν και από το άλλο να βγαίνουν. Μπενάκης-Βγενάκης. Πάντως αυτή η απλή ανάγνωση είναι καλύτερη από το τίποτε. Αυτό υπονοεί ο δάσκαλος όταν σου λέει «Καλά, ούτε μία απλή ανάγνωση δεν του έκανες του μαθήματος!». Αν κλείσεις το ένα αυτί αρχίζεις και κάνεις πιο σοβαρή την ανάγνωση και γίνεται πλέον διάβασμα με όλη τη βαρύτητα του όρου. Τώρα δεν μπορεί να βγαίνουν από το άλλο αυτί όσα διαβάζεις. Εδώ παίζει σημαντικό ρόλο η στάση του σώματος και η χρήση του αριστερού χεριού άμα γράφεις με το δεξί. Με την παλάμη του αριστερού χεριού φράζεις το αριστερό αυτί ακουμπώντας τον αγκώνα στο τραπέζι που διαβάζεις. Για να το κάνεις αυτό σκύβεις ελαφριά το κεφάλι φέρνοντας το πιο κοντά στο βιβλίο που διαβάζεις. Μ' αυτό τον τρόπο σταθεροποιείς και το κεφάλι και έτσι λειτουργεί καλύτερα το μυαλό, δηλαδή η απορρόφηση της γνώσης. Με «κουνημένα» μυαλά γνώση δεν αποκτιέται. Με το δεξί κρατάς στυλό ή μολύβι για σημειώσεις. Όταν πλέον φθάσεις σ' αυτό το στάδιο, μπορείς να προχωρήσεις στο επόμενο που είναι αυτό της μελέτης. Εκεί πλέον φράζεις και τα δύο αυτιά. Σκύβεις το κεφάλι πάνω στο βιβλίο και ενεργοποιείς πλήρως το μυαλό. Τα πάντα πλέον μπαίνουν κατευθείαν στο μυαλό. Τα αυτιά είναι περιττά. Πόσες φορές πρέπει να γίνεται η ανάγνωση, το διάβασμα και η μελέτη ενός κειμένου και πόσο χρόνο πρέπει να διαρκεί; Η δική μου εμπειρία κωδικοποιείται στο 3, 2, 1. Τρεις φορές το κάνεις ανάγνωση (λέγεται και απλή ανάγνωση), δύο φορές το διαβάζεις και μία φορά το μελετάς. Ο χρόνος είναι αντιστρόφως ανάλογος: τριπλάσιος είναι ο χρόνος του συνολικού χρόνου που αφιερώνεται στη μελέτη και διπλάσιος ο συνολικός χρόνος που αφιερώνεται στο διάβασμα από τον συνολικό χρόνο που αφιερώνεται στην ανάγνωση. Για παράδειγμα αν η ανάγνωση ενός βιβλίου παίρνει 3 ώρες τη μία φορά, τότε στη μελέτη θα πρέπει να αφιερωθούν 27 ώρες και στο διάβασμα 18 ώρες. Συνολικά για να αποκτηθεί η γνώση απαιτούνται 54 ώρες γι' αυτό το βιβλίο. Και αυτός ο κανόνας είναι ο πατήρ της μαθήσεως. Απαιτείται και η μήτηρ για να γονιμοποιηθεί το ωάριο της γνώσης που είναι η επανάληψη.

Είναι αλήθεια ότι πολλοί αναγιγνώσκουν ή τους αναγιγνώσκουν τας γραφάς, λιγότεροι τις διαβάζουν, και ελάχιστοι τις καταλαβαίνουν. Και ακόμη πιο λίγοι αποκτούν γνώσεις πέρα από αυτές που αναφέρει ο Θουκυδίδης, «*ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρήμα ἀκούειν ζύγκεται*».

Η λέξη διαβάζω έχει και την έννοια του διαπιστώνω και του διαβλέπω. Και οι δύο αυτές σημασίες της λέξης διαβάζω έχουν πολύ μεγάλη σημασία για την απόκτηση γνώσης μέσω του διαβάσματος.

Σ' αυτή την κατηγορία του πρώτου Δ ανήκουν όσοι διαβάζουν παραμύθια και ιστοριούλες. Αυτές μπορεί να είναι από εφημερίδες (κοινωνικά δίκτυα μαζικής αποβλάκωσης) μέχρι τα έργα μεγάλων λογοτεχνών που μάλιστα λαμβάνουν τη μορφή ιστορικών μυθιστορημάτων.

Το διάβασμα όλων αυτών, ως δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, είναι εξαιρετικά χρήσιμο για πολλούς λόγους αλλά όχι, όμως, για την απόκτηση γνώσης της ιστορίας. Καμία φορά αποτελούν πηγές παραπληροφόρησης και παραχάραξης των ιστορικών γεγονότων. Το επόμενο βήμα για όσους θέλουν να αποκτήσουν γνώσεις ιστορίας είναι η παρακολούθηση μαθημάτων ιστορίας που εξετάζεται στο επόμενο μέρος.

Διδάσκομαι

«*Γηράσκω δ' αἰεὶ πολλά διδασκόμενος*». Θα μπορούσε να το είχε πει και ο Σόλων και ο Σωκράτης. Το διάβασμα δεν φθάνει για την απόκτηση γνώσης και πρέπει να συνεχίζεται εσαεί. Για να αποκτήσει κάποιος γνώσεις ιστορίας, θα πρέπει να την διδαχθεί. Οι αυτοδίδακτοι αποτελούν εξαίρεση. Όλοι εκείνοι που σοβαρά θέλουν να αποκτήσουν γνώσεις παρακολουθούν μαθήματα που ξεκινούν με τα μαθήματα της τυπικής εκπαίδευσης που προσφέρει το σχολείο σ' όλες τις βαθμίδες από το νηπιαγωγείο μέχρι το πανεπιστήμιο. Η ιστορία, μαζί με τη γλώσσα και τα μαθηματικά, αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά μαθήματα που εισάγεται πολύ νωρίς στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Στην Ελλάδα, οι μαθητές της Γ' Δημοτικού διδάσκονται ένα ενδιαφέρον μάθημα με τίτλο, «*από την μυθολογία στην ιστορία*», και ακολουθώντας τη διδασκαλία της ιστορίας ανά χρονική περίοδο καλύπτουν σε τρεις κύκλους -δημοτικό (τρεις τελευταίες τάξεις), γυμνάσιο και λύκειο-, όλη την ιστορία από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα.

Η διδασκαλία του μαθήματος της «Ιστορίας» σε οποιοδήποτε επίπεδο απαιτεί και εγχειρίδια. Όσον αφορά τα βιβλία ιστορίας της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι εξαιρετικά. Τόσο το βιβλίο του δασκάλου όσο και το βιβλίο του μαθητή. Εξαιρετικά είναι και τα συμπληρωματικά βιβλία όπως αυτό της Α' Γυμνασίου, *Ηροδότου Ιστορίες*, και πολλά άλλα.

Αμφιβάλλω αν αυτή η πλούσια ύλη της ιστορίας και ο πλούτος γνώσεων που εμπεριέχουν τα βιβλία της πραγματικά διδάσκονται. Πολύ αμφιβάλλω. Και αν

διδάσκονται, πόσο καλά διδάσκονται; Έχω σοβαρές μεν, αλλά ατεκμηριώτες δε αμφιβολίες.

Θα είχε μεγάλο ενδιαφέρον να είχαμε έναν πανελλήνιο διαγωνισμό (από το 2019 κάνει έναν τέτοιο διαγωνισμό το Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού) ή διαγώνισμα με το πέρας του γυμνασίου για να δούμε τι γνώσεις απέκτησαν οι μαθητές. Και ανάλογα θα μπορούσαν να επαναλαμβάνονται στην Α΄ και Β΄ Λυκείου. Φυσικά κάτι τέτοιο θα συναντήσει την ισχυρή αντίδραση των λεγόμενων ενδιαφερόμενων μερών της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, πλην των γονέων που πληρώνουν. Και ο λόγος είναι απλός. Ένας τέτοιος διαγωνισμός θα δείξει την ανεπάρκεια όλων όσων εμπλέκονται στην παραγωγή γνώσης σ' αυτό το επίπεδο της εκπαίδευσης.

Η διδασκαλία σ' επίπεδο πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μπορεί να συμπληρώνεται και από τα λεγόμενα εξωσχολικά βιβλία. Η δική μου εμπειρία ως μαθητής στη δεκαετία του 1960 και 1970 έχει ως εξής.

Στο δημοτικό και στις πρώτες τάξεις του γυμνασίου διαβάσαμε πολύ τα *Κλασσικά Εικονογραφημένα*, τα οποία στην Ελλάδα άρχισαν να εκδίδονται από το 1953. Υπήρχε μία σειρά που είχε τον τίτλο -όπως περίπου και το εγχειρίδιο της Γ΄ Δημοτικού σήμερα-, *Από τη Μυθολογία και την Ιστορία της Ελλάδος*. Τα είχα βρει χρησιμοποιήσιμα βιβλία από το δημοτικό ακόμη.

Όταν ήμουν στο γυμνάσιο τη δεκαετία του 1970 -εννοώ το εξατάξιο γυμνάσιο- διάβαζα τον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο, *«Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: Από των Αρχαιοτάτων Χρόνων μέχρι των Καθ' Ημάς»* Έκδοσις Δευτέρα Επιθεωρηθείσα των Εκδόσεων *Ελληνικά Γράμματα*.

Μάλιστα το πολύτιμο αυτό έργο, που ακόμη έχω στη βιβλιοθήκη μου, το είχα «αναγνώσει» όλο σε μία σειρά από μαγνητοφωνημένες κασέτες που το βράδυ -πριν κοιμηθώ- τις έβαζα και τις άκουγα και μ' έπαιρνε ο ύπνος μ' αυτόν τον τρόπο «ανάγνωσης» της ιστορίας.

Μου διάβαζε την ιστορία ο εαυτός μου. Αργότερα έμαθα ότι αυτό λέγεται και υπνοπαιδεία. Μέσα στην αρχή του ύπνου, όταν δεν είχα χάσει ακόμη την επαφή με το περιβάλλον που φέρνει ο βαθύς ύπνος, άκουγα την κασέτα που τελείωνε κάνοντας εκείνο τον χαρακτηριστικό ήχο αυτών των μαγνητοφωνακίων που δεν μπορούσαν να παίξουν την μαγνητοταινία γιατί είχε φθάσει στο τέλος της κασέτας και μετά εκείνο τον ήχο του κουμπιού που πεταγόταν προς τα έξω και έκλεινε αυτόματα. Έχω συνδέσει την ιστορία μ' αυτό τον σύντομο ήχο.

Τι γλυκός ήχος που ήταν! Δυστυχώς αυτές τις κασέτες τις έχασα. Στα γυμνασιακά μου χρόνια είχα και κάποια άλλα ιστορικά βιβλία το οποία έχασα λόγω των μετακινήσεων μου στην Ελλάδα και κυρίως στο εξωτερικό εκ των οποίων μου έμεινε μόνο ένα -πέρα από τον Παπαρρηγόπουλο- που αφορούσε την *Ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα (1204-1566)* του William Miller σε μετάφραση του Άγγελου Φουριώτη, πάλι των Εκδόσεων *Ελληνικά Γράμματα*. Τέλος, έχω διασώσει και κάποια τεύχη του Περιοδικού *Ιστορία Εικονογραφημένη* των Εκδόσεων ΠΑΠΥΡΟΣ ΠΡΕΣΣ. Αυτά από τα γυμνασιακά μου χρόνια.

Αν δεν σπουδάσει κάποιος ιστορία σε πανεπιστημιακό επίπεδο, τότε χάνεται πλέον το διδάσκει και μένει μόνο το διαβάζω που στην καλύτερη περίπτωση και

για τους ευνόητους λόγους έλλειψης χρόνου και ενδιαφέροντος, λαμβάνει περιστασιακό χαρακτήρα και οι γνώσεις ιστορίας γίνονται αποσπασματικές και δυστυχώς ξεθωριάζουν στο χρόνο, όπως αναφέρει και ο Ηρόδοτος, «τῷ χρόνῳ ἐξίτηλα γένηται».

Σ' αυτές τις περιπτώσεις, ισχύει πλήρως ότι η φθίνουσα ημιμάθεια είναι χειρότερη από την αμάθεια. Επειδή η ιστορία αποτελεί αγαπημένο θέμα όλων των ακαδημαϊκών, ανεξαρτήτου γνωστικού αντικειμένου, αυτή την ημιμάθεια την έχω αντιμετωπίσει στα εκατοντάδες διεθνή μικρά ακαδημαϊκά συνέδρια που έχω οργανώσει. Όλοι οι ακαδημαϊκοί, μ' ελάχιστες εξαιρέσεις, είναι και μύστες της ιστορίας που δεν περιορίζεται στο αντικείμενό τους, λ.χ. ιστορία της φυσικής.

Πολλές μη ιστορικές επιστήμες έχουν μαθήματα ιστορίας ως μέρος του πανεπιστημιακού τους προγράμματος. Αυτή είναι η περίπτωση της οικονομικής επιστήμης. Στο Οικονομικό του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης που σπούδασα ήμουν τυχερός όχι μόνο διότι διδάχθηκα ένα ετήσιο μάθημα ιστορίας - στο τελευταίο έτος σπουδών μου- αλλά είχα και την τύχη να έχω και έναν εξαιρετο Καθηγητή Ιστορίας, τον Λάζαρο Χουμανίδη, ο οποίος μας δίδαξε Ιστορία Οικονομικών Θεωριών. Χρησιμοποιούσαμε το δικό του βιβλίο που είχε εκδοθεί το 1976: *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών: Από των Αρχαίων Χρόνων μέχρι των Ημερών μας*. Ο Καθηγητής Χουμανίδης είναι ο ιδρυτής ενός σοβαρού επιστημονικού περιοδικού, του *Archives of Economic History*, που αργότερα, μετά το διδακτορικό μου, έκανα κάποιες δημοσιεύσεις.

Εκτός απ' αυτό το μάθημα, διδάχθηκα την ιστορία στο πλαίσιο του μαθήματος «Δίκαιο Διεθνών Σχέσεων», που δίδασκε ο Καθηγητής Δ.Σ. Κωνσταντόπουλος. Μας δένεμε το βιβλίο του *Διπλωματική Ιστορία, Εκδόσεων Σάκκουλα*, το 1975. Ήταν ένα πρώτο ερέθισμα για να σπουδάσω σε μεταπτυχιακό επίπεδο Διεθνείς Σχέσεις παράλληλα με τις Οικονομικές μου Σπουδές. Συνήθως οι καθηγητές μοίραζαν πολλά και πολυσέλιδα βιβλία, διότι γι' αυτούς αποτελούσε σημαντική πηγή εισοδήματος πέρα από τον μισθό τους.

Στη συνέχεια στα πρώτα μεταπτυχιακά μου χρόνια στον Καναδά, στο Πανεπιστήμιο της Οτάβας, επέλεξα δύο εξαμηνιαία μαθήματα «Ιστορίας Οικονομικής Σκέψης» με καθηγητή τον Ronald Bodkin που είχε επιλέξει ένα εκπληκτικό εγχειρίδιο της Ingrid Rima (1925-2015) με τίτλο *Development of Economic Analysis*. Η Rima είχε διατελέσει και Πρόεδρος της Αμερικανικής Εταιρείας Οικονομικής Ιστορίας. Αργότερα τη γνώρισα και από κοντά και με βοήθησε να ξεκινήσουμε την προσπάθεια που οδήγησε στην δημιουργία του *Athens Institute for Education and Research*, το 1995.

Στο Πανεπιστήμιο της Οτάβας που έμεινα και για διδακτορικό, μου δόθηκε η δυνατότητα να έχω πρόσβαση σε πλήθος επιστημονικών περιοδικών και βιβλίων που αφορούσαν γενικά την ιστορία και ειδικά εκεί που είχα το συγκριτικό πλεονέκτημα που ήταν η εφαρμοσμένη οικονομετρία. Η οικονομετρία, που χρησιμοποιεί χρονολογικές σειρές, εξ ορισμού αφορά το παρελθόν και συνεπώς μπορεί να θεωρηθεί ιστορία.

Μάλιστα, ένας νέος κλάδος, αυτός της κλειωμετρίας (ή ιστοριομετρίας), έχει αναπτυχθεί που εξετάζει την (οικονομική) ιστορία μέσα από διαδικασίες δημιουργίας στατιστικών δεδομένων. Τι τιμή για τη μητέρα Μνημοσύνη να έχει μία από τις εννέα κόρες της να δίνει το όνομα σ' αυτό το νέο κλάδο, που, παρεμπιπτόντως, είναι και το όνομα που έδωσαν οι βυζαντινοί στο πρώτο από τα εννέα βιβλία του Ηροδότου. Περίπου αυτή την περίοδο άρχισα να κάνω και την πρώτη ερευνητική μου δουλειά που αφορούσε την ιστορία.

Συνοψίζοντας, το διάβασμα της ιστορίας πρέπει να συνοδεύεται από την απόκτηση γνώσεων που δίνει η τυπική εκπαίδευση όλων των βαθμίδων. Οι αυτοδίδακτοι μπορεί να αυτοϊκανοποιούνται αλλά δεν υπάρχει σύγκριση στην ικανοποίηση όταν στο κάνει (διδάσκει) κάποιος άλλος. Και αυτό δεν αφορά μόνο στην απόκτηση ιστορικών γνώσεων. Μπορεί να γενικευθεί και για όλες τις γνώσεις και πράξεις.

Διδάσκω

Ο καλύτερος τρόπος για να μάθεις και να συμπληρώσεις τις γνώσεις που σου λείπουν είναι να διδάξεις το αντικείμενο. Είχα αυτή την ευκαιρία. Το μεγάλο ενδιαφέρον μου για την ιστορία γενικά και ιδιαίτερα για την οικονομική ιστορία σε συνδυασμό με μία παράλληλη έρευνα που έκανα για την ιστορική μέθοδο του Ησιόδου σε σχέση με τον Ιστορικό Υλισμό και η οποία κατέληξε σε μία εργασία που παρουσίασα σ' ένα Διεθνές Συνέδριο που οργανώθηκε από το Πολιτειακό Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης στα μέσα της δεκαετίας του 1980, την οποία και χρηματοδότησε το Πανεπιστήμιό μου είχε ως επακόλουθο, όταν ζήτησα να διδάξω το μάθημα της οικονομικής ιστορίας στους προπτυχιακούς φοιτητές, να μην μου ζητήσουν καμία απόδειξη για το αν γνώριζα το αντικείμενο ή όχι ή όπως θα έλεγε κι ο Ηρόδοτος «*ιστορίας απόδειξις ἤδε*».

Έπεσα με τα μούτρα στο διάβασμα της ιστορίας γενικά και της οικονομικής ιστορίας ειδικότερα. Διάβασα περί Φιλοσοφίας της Ιστορίας (δύσκολα πράγματα τα φιλοσοφικά), περί Ιστοριογραφίας (πιο βατά τα μεθοδολογικά) και περί εξειδικευμένων εμπειρικών μελετών. Δεν θα ορίσω εδώ αυτά τα δύο αντικείμενα. Απλά να αναφέρω ότι η φιλοσοφία της ιστορίας έχει να κάνει με την έννοια και τη φύση της ιστορίας και η ιστοριογραφία έχει να κάνει και με το γράψιμο της ιστορίας. Όταν το διάβασμα έχει ένα τέτοιο σκοπό γίνεται με μεγάλη χαρά και αποτελεσματικότητα. Για να επιλέξω ένα εγχειρίδιο για το μάθημα διάβασα πολλά και κατέληξα σ' ένα πολύ καλό των Shepard B. Clough και Richard T. Rapp με τίτλο *European Economic History*, ένα εξαιρετικό βιβλίο που ακόμη έχω στη βιβλιοθήκη μου και του ρίχνω κάπου-κάπου κλεφτές ματιές μαζί με άλλα που μου έχουν μείνει απ' αυτή την περίοδο των σπουδών μου.

Δεν ξέρω αν οι φοιτητές μου έμαθαν ιστορία εγώ πάντως έμαθα πόσα λίγα γνώριζα και ακόμη γνωρίζω περί ιστορίας. Είναι τεράστιο το υλικό και αν δεν έχεις μία βασική θεωρητική κατάρτιση, οι γνώσεις που αποκτάς με το απλό και

περιστασιακό διάβασμα αποτελούν *έπτα πτερόεντα*. Βλ. και το Διάγραμμα 2 στο τέλος του άρθρου.

Από αυτή την εμπειρία της διδασκαλίας του μαθήματος της ιστορίας, μου έχει μείνει κάτι που μου είπε ένας ηλικιωμένος φοιτητής -είχε τότε την ηλικία που έχω εγώ σήμερα. Επειδή το μάθημα αυτό γινόταν απόγευμα από τις 17.30 έως τις 20.30 μπορούσαν να εγγραφούν και μεμονωμένοι φοιτητές. Το Πανεπιστήμιο της Οτάβας είναι μεν κρατικό, χρεώνει δε δίδακτρα. Ένας τέτοιος φοιτητής ήταν και ο ηλικιωμένος. Συνήθως στην αρχή του μαθήματος ρωτάς τους φοιτητές σου γιατί γράφτηκαν να παρακολουθήσουν το μάθημα, μιας και δεν ήταν υποχρεωτικό. Τους ρωτάς και τι περιμένουν από το μάθημα και τον καθηγητή. Όταν έφθασε η σειρά του, χωρίς καμία διάθεση κολακείας, μου είπε ότι ποτέ δεν θα έχανε ένα μάθημα ιστορίας που το δίδασκε ένας απόγονος του Θουκυδίδη! Προσοχή! Δεν είπε πόσο καλός είμαι αλλά ότι λόγω ελληνικού ονόματος δικαιούμαι να λέγομαι απόγονος του Θουκυδίδη. Οποιοσδήποτε Έλληνας έχει αυτό το δικαίωμα· σχετικός ή άσχετος με την ιστορία.

Ο καλός ο δάσκαλος στα καλά ξένα πανεπιστήμια κρίνεται από πολλές μετρήσεις. Μία τέτοια σημαντική είναι και η αξιολόγηση από τους φοιτητές. Στο Πανεπιστήμιο της Οτάβας οι αξιολογήσεις μου ήταν τέτοιες που επέτρεπαν στον Πρόεδρο του Τμήματος να συνεχίζει να μου αναθέτει τη διδασκαλία του μαθήματος της Οικονομικής Ιστορίας.

Η απόκτηση γνώσης μέσω του διαβάσματος και της διδασκαλίας δεν συγκρίνεται με τη γνώση που αποκτά κάποιος μέσω της έρευνας που εξετάζεται στο επόμενο μέρος. Εδώ θα εστιάσω και σε μία μεγάλη διαμάχη στην παγκόσμια ακαδημαϊκή κοινότητα. Το να είσαι καλός δάσκαλος και με καλή μεταδοτικότητα δεν σε κάνει απαραίτητα και καλό ερευνητή. Πουθενά αυτό δεν είναι πιο εμφανές όσο στο αντικείμενο της ιστορίας. Ο κόπος του διαβάσματος και της διδασκαλίας δεν συγκρίνεται με τον κόπο που απαιτεί η έρευνα.

Διερευνώ

Παράλληλα με τη διδασκαλία η απόκτηση γνώσεων πλέον έχει φθάσει στο επίπεδο της διεξαγωγής ιστορικής έρευνας. Ο επιστήμονας της ιστορίας πρέπει να ξέρει να κάνει έρευνα. Σ' όλες τις επιστήμες, με δεδομένο ότι ένα θέμα έχει επιλεγεί το επόμενο βήμα είναι πάλι διάβασμα το οποίο στην περίπτωση της έρευνας λέγεται ανασκόπηση της συναφούς επιστημονικής και μη επιστημονικής βιβλιογραφίας. Αυτό και αν δεν απαιτεί διάβασμα.

Κάποτε έλεγαν ότι για την εκπόνηση μιας διατριβής ο χρόνος μοιράζεται σε τρία τρίτα. Το πρώτο τρίτο αφορά στην ανασκόπηση της βιβλιογραφίας και στη συγγραφή του πρώτου σχεδίου του σχετικού κεφαλαίου.

Με το πέρας αυτής της πρώτης ανασκόπησης, ξεκινά το δεύτερο τρίτο που είναι η ανάπτυξη του συγκεκριμένου θεωρητικού υποδείγματος που θα χρησιμοποιηθεί στην συγκεκριμένη μελέτη και τους λόγους που δικαιολογούν μία τέτοια επιλογή. Αν η μελέτη απαιτεί συλλογή στοιχείων, τότε αυτή γίνεται σ' αυτό το στάδιο.

Το τρίτο τρίτο της έρευνας αφιερώνεται στην παρουσίαση των ευρημάτων και των συμπερασμάτων. Συμπεριλαμβάνει και την διάψευση ή μη των θεωρητικών υποθέσεων που παρουσιάστηκαν στο δεύτερο τρίτο.

Η κορύφωση αυτής της διαδικασίας λαμβάνει χώρα όταν κάποιος εκπονεί ένα σοβαρό διδακτορικό που έχει ως αποτέλεσμα καλές δημοσιεύσεις και παρουσιάσεις σ' επιστημονικά συνέδρια.

Η επιστημονική μου έρευνα περί τα ιστορικά είναι περιορισμένη. Κατάφερα εντούτοις να πραγματοποιήσω ήδη από τα μεταπτυχιακά μου χρόνια κάποιες ιστορικές έρευνες, τις οποίες δημοσίευσα και παρουσίασα σ' επιστημονικά συνέδρια. Η γνώση που αποκτά κάποιος κάνοντας έρευνα είναι άλλου επιπέδου.

Η απόκτηση γνώσεων πλέον περνάει σ' ένα άλλο στάδιο αυτό της διάδοσης της έρευνας, αλλά το διάβασμα παραμένει διάβασμα και αποκτά πλέον μεγαλύτερη βαρύτητα το μέρος του «διαβάζω» που ταυτίζεται με το «μελετώ».

Διαδίδω

Η καλή έρευνα πρέπει να διαδίδεται. Έτσι γίνεται αντικείμενο κριτικής και μ' αυτό τον τρόπο ο ερευνητής αυξάνει τις γνώσεις του. Καλόπιστη ή κακόπιστη κριτική δεν έχει καμία σημασία.

Συνήθως δύο είναι οι δίοδοι μέσα από τις οποίες διαδίδεται η γνώση: οι δημοσιεύσεις και τα (επιστημονικά) συνέδρια. Τα συνέδρια είναι πιο ζωντανά ενώ στις δημοσιεύσεις, οι γνώσεις με τη μορφή άρθρων περνούν από μία αρχική διαδικασία επιστημονικών κρίσεων για να επιλεγούν προς δημοσίευση και μετά όντας δημοσιευμένες σχολιάζονται από την επιστημονική κοινότητα, μέσα από μία διαδικασία που λέγεται ομότιμες αναφορές.

Φυσικά οι γνώσεις αυξάνονται όχι μόνο με τη διάδοση της έρευνας, αλλά και με την κρίση άλλων ερευνών είτε με τη συμμετοχή σ' επιστημονικά συνέδρια είτε ως ακροατής είτε ως κριτής των περιλήψεων και εργασιών που υποβάλλονται.

Αυτό είναι και το τελευταίο κύριο στάδιο της απόκτησης γνώσης όχι με την έννοια ότι την απέκτησες αλλά με την έννοια ότι χρησιμοποιήθηκαν όλα τα μέσα για να την αποκτήσεις.

Σε προσωπικό επίπεδο έχω κάνει τέτοιες δημοσιεύσεις και παρουσιάσεις ιστορικού περιεχομένου σε ιστορικά κι άλλα συνέδρια. Μάλιστα, από το 2003 οργανώω ένα Ετήσιο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας στην Αθήνα.

Στο 4^ο Συνέδριο που έγινε στις 28-29 Δεκεμβρίου του 2006 στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας στην εναρκτήρια ομιλία είχα αναφερθεί στο πώς οι ιθύνοντες της πολιτικής (policy makers) μπορούν να χρησιμοποιούν την ιστορία ως εργαλείο άσκησης πολιτικής ([https://www.atiner.gr/gtp/Papanikos\(2006\)-History.pdf](https://www.atiner.gr/gtp/Papanikos(2006)-History.pdf)), το οποίο αφορά το έκτο Δέλτα που εξετάζεται στο επόμενο μέρος της παρούσας εργασίας.

Δημιουργώ/Δουλεύω

Πολλοί δεν παράγουν έρευνα αλλά την χρησιμοποιούν για να δημιουργήσουν, για να παράγουν. Το δουλεύουν το αντικείμενο. Ξέρω πολλούς που λένε ότι είναι δικηγόροι, οικονομολόγοι, μηχανικοί και όταν τους ρωτάς τι κάνουν σου απαντούν το σπούδασα αλλά δεν το εξάσκησα, εννοώντας ότι δεν δούλεψαν ως δικηγόροι, οικονομολόγοι ή μηχανικοί. Δουλεύω, χρησιμοποιώντας τις γνώσεις μου, είναι το ζητούμενο για την απόκτηση περαιτέρω γνώσεων στο αντικείμενό μου.

Για παράδειγμα, ένας αρχιτέκτονας χρησιμοποιεί τις γνώσεις του για να δημιουργήσει κατασκευές. Δουλεύει πάνω στα σχέδια και τρέχει καθημερινά στο εργοτάξιο. Όταν τον ρωτήσεις τι κάνει, θα σου απαντήσει ότι «δημιουργώ κάτι σχέδια και τώρα δουλεύω την υλοποίηση τους». Μ' αυτή την έννοια χρησιμοποιώ αυτό το Δ της απόκτησης γνώσης. Το ίδιο κάνει και ένας γιατρός, δικηγόρος, οικονομολόγος, κ.ά.

Πάντως, όλοι οι επαγγελματίες συνεχώς ενημερώνονται με το να διαβάζουν και να διδάσκονται, όπως στην περίπτωση ειδικευμένων σεμιναρίων και συμμετέχοντας σε εκθέσεις και επαγγελματικά συνέδρια. Όλοι οι επαγγελματίες (γιατροί, μηχανικοί, δικηγόροι, οικονομολόγοι κ.ά.) έχουν τις επαγγελματικές τους ενώσεις που ένας από τους σκοπούς τους είναι η επιμόρφωση των μελών τους μέσω εκδόσεων, συνεδρίων και σεμιναρίων. Ο καλός επαγγελματίας πρέπει συνεχώς να ενημερώνεται. Πρέπει να Διαβάζει. Πρέπει να Διδάσκεται. Μάλιστα, ο καλός επαγγελματίας -αυτός που δουλεύει και δημιουργεί- θα έρθει η στιγμή που θα τον καλέσουν το διδάξει και το αντικείμενο. Και αυτό αναγκαστικά θα συνδυαστεί και με κάποιο γράφημο το οποίο μπορεί να διαδοθεί με έντυπα και ηλεκτρονικά μέσα. Συνεπώς, κάποιος που δεν ακολουθεί ακαδημαϊκή καριέρα μπορεί με το πέρασμα του χρόνου να εκπληρώσει και τα άλλα Δ που του λείπουν για την απόκτηση της γνώσης: Διδάσκω και Διαδίδω τις γνώσεις μου.

Πολλά πανεπιστήμια του κόσμου απευθύνουν προσκλήσεις σε τέτοιους επιστήμονες της πράξης, όπως λέγονται, για να διδάξουν τους φοιτητές σε πλαίσιο μαθημάτων ή ανεξάρτητων διαλέξεων. Μάλιστα, αναγνωρίζοντας όλη αυτή του συνεισφορά τους στη διάδοση της γνώσης, πολλά πανεπιστήμια τους τιμούν με την απονομή επαίνων, ανακηρύσσοντάς τους και επίτιμους διδάκτορες. Και πιο πριν στις επιχειρηματικές και οικονομικές σπουδές η εμπειρία ως στέλεχος σε μία επιχείρηση αναγνωρίζεται ή και απαιτείται για την αποδοχή σ' ένα μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών.

Πολλοί ισχυρίζονται και δικαίως ίσως για κάποιες επιστήμες ότι στην πράξη φαίνεται η αξία της γνώσης που αποκτήθηκε με την παραπάνω διαδικασία. Είναι γνωστό το παράδειγμα που αναφέρει ο Αριστοτέλης για τον Θαλή τον Μιλήσιο που χρησιμοποίησε τις γνώσεις του για να κάνει την πρόβλεψη μεγάλης σοδειάς ελιών πράγμα που εκμεταλλεύθηκε εμπορικά, ενοικιάζοντας όλα τα ελαιοτριβεία και δημιουργώντας μία μονοπωλιακή κατάσταση υπέρ του εαυτού του. Θα παρατηρήσω εδώ ότι η χρήση της γνώσης για επίδειξη, που έκανε ο Θαλής ο Μιλήσιος, δεν με

βρίσκει σύμφωνο. Εκτός αν το κίνητρό του ήταν να δείξει τη χρησιμότητα της γνώσης αυτής καθ' αυτής.

Συνεπώς, το ερώτημα είναι, πώς μπορούμε να γίνουμε Θαλήδες αν το θέλουμε; Πώς μπορεί να αξιοποιηθεί η γνώση της ιστορίας; Θα μιλήσω για τον εαυτό μου μιας κι είναι καλό να μιλά κανείς γι' αυτά που γνωρίζει ή νομίζει ότι γνωρίζει.

Μου δόθηκε η δυνατότητα να δουλέψω ως ιθύνων (οικονομικής και κοινωνικής) πολιτικής (policy maker) στον Καναδά και την Ελλάδα επί 15 χρόνια, παράλληλα με την ακαδημαϊκή και ερευνητική καριέρα που έκανα. Οι ελάχιστες γνώσεις που είχα αποκομίσει από την ιστορία, μου φάνηκαν χρησιμότερες. Γιατί; Απάντηση σ' αυτό το ερώτημα προσπάθησα να δώσω στην ομιλία μου, που ήδη ανέφερα στο προηγούμενο μέρος.

Έγραφα τότε ότι οι ιθύνοντες της πολιτικής (policy-makers) αλλά και των επιχειρήσεων έχουν πολλά να κερδίσουν, διαβάζοντας ιστορία όταν λαμβάνουν τις αποφάσεις τους. Τότε είχα προσδιορίσει τρεις περιοχές που η ιστορία μπορεί να βοηθήσει στη διαδικασία λήψης αποφάσεων:

1. Προσδιορισμός της ιστορικής αφετηρίας (root) ενός θέματος (προβλήματος).
2. Δημιουργία και επεξεργασία των ιστορικών δεδομένων με σκοπό την κατανόηση και ερμηνεία των τρεχόντων θεμάτων. Αυτό συμπεριλαμβάνει και την εμπειρική αξιολόγηση των πολιτικών που είχαν εφαρμοστεί στο παρελθόν.
3. Χρησιμοποίηση των παλαιών ιδεών και βελτίωσή (προσαρμογή) τους όπου είναι αναγκαίο για τη διαμόρφωση και εφαρμογή των νέων πολιτικών.

Στη συνέχεια του άρθρου εκείνου, προχώρησα σε μία σύντομη ανάλυση και των τριών αυτών περιοχών, στις οποίες η ιστορία μπορεί να δημιουργήσει μία νέα ιστορική γνώση, εφαρμόζοντας ιστορικές ιδέες που αξιολογούνται ως θετικές στα σύγχρονα προβλήματα. Μ' αυτή την έννοια χρησιμοποιείται εδώ η λέξη «Δημιουργώ».

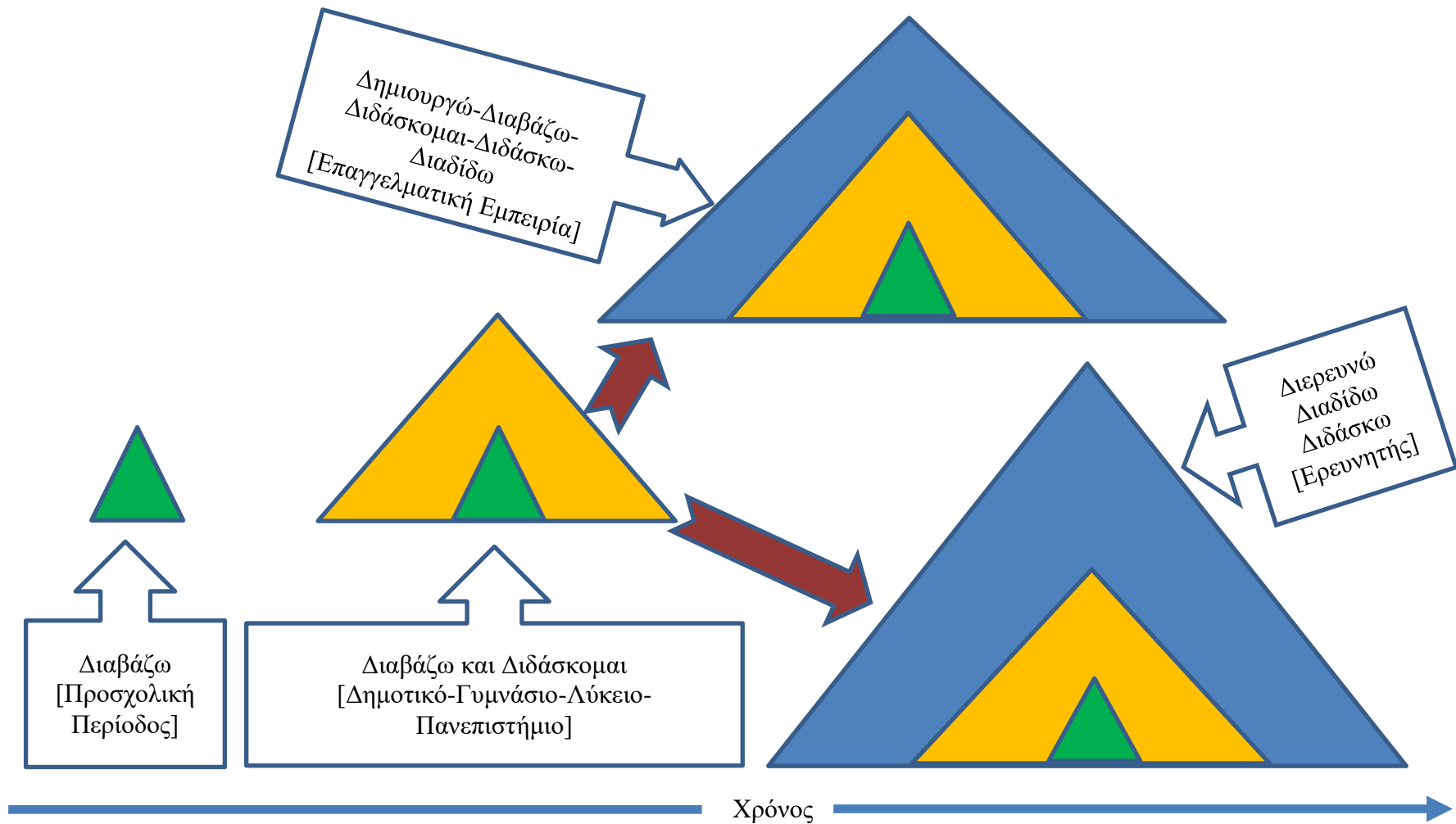
Συμπεράσματα

Η απόκτηση γνώσης θέλει συστηματικό διάβασμα. Αυτό όμως δεν φθάνει. Η γνώση θέλει κόπο που αποκτιέται μέσα από μία διαδικασία που την αποκάλεσα τα 6Δ. Αυτή τη διαδικασία την εφάρμοσα στην απόκτηση ιστορικών γνώσεων. Όποιος γράφει, ελπίζει ότι συμβάλλει στη γνώση.

Αυτός ήταν και ο δικός μου σκοπός που αποτέλεσε το μόνο κίνητρο για να γράψω αυτό το περιγραφικό αφήγημα της διαδικασίας απόκτησης (ιστορικής) γνώσης. Τα 6Δ κάλλιστα μπορούν να χρησιμοποιηθούν και ως κριτήρια επιπέδου γνώσης ενός καντιανού έλλογου υποκειμένου για ένα γνωστικό αντικείμενο.

Μάλιστα είναι τόσο εύχρηστα και διαφανή τα κριτήρια που οποιοσδήποτε μπορεί να αυτοεξεταστεί και ανάλογα με τις επιθυμίες του να αποφασίσει αν χρειάζεται περισσότερες γνώσεις ή όχι. Εύχομαι καλή αυτοεξέταση!

Διάγραμμα 1. Γραφική Απεικόνιση της Διαχρονικότητας των 6Δ

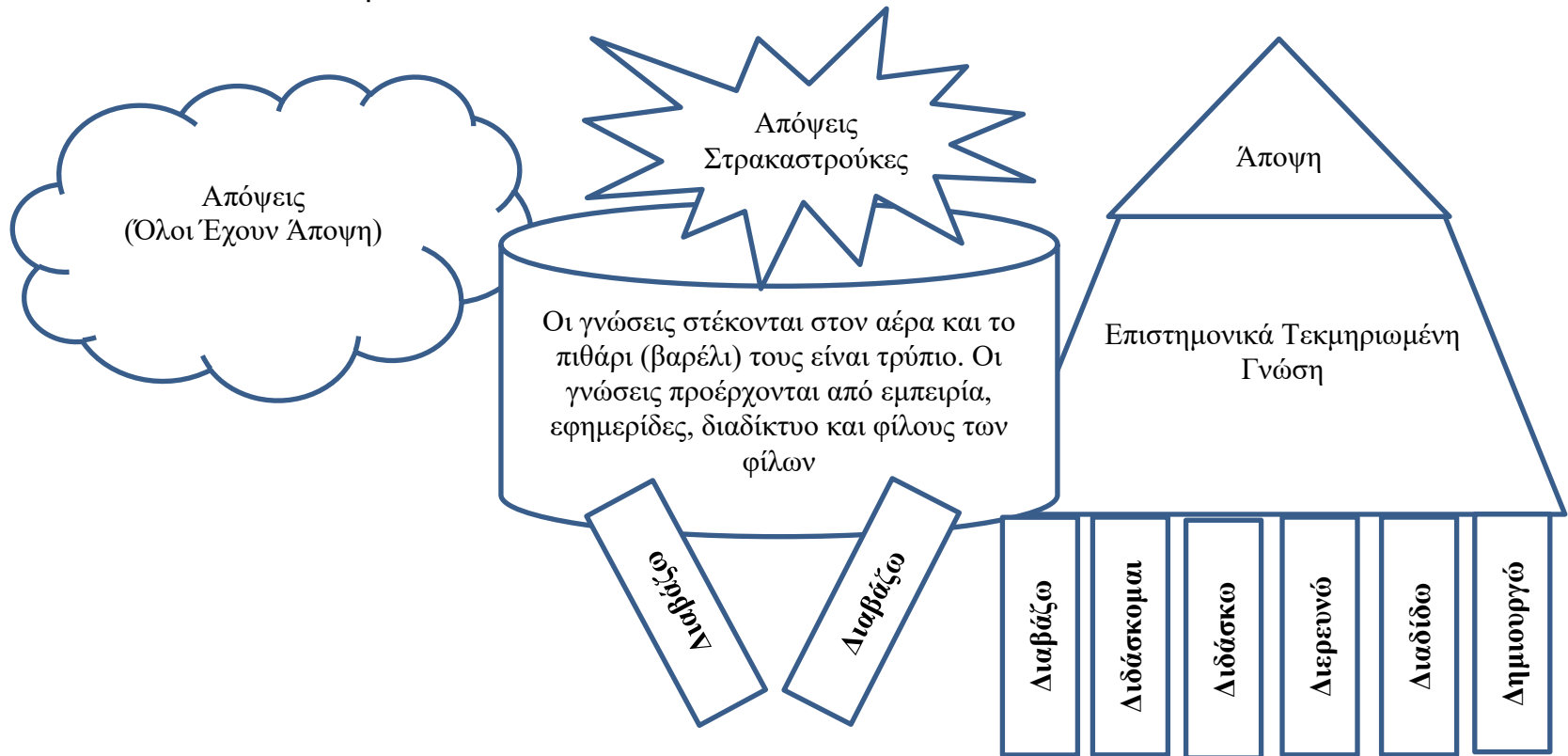

Διάγραμμα 2. Άποψη – Γνώση – Τεκμηρίωση

**Απόψεις Έπεα Πτερόεντα
Λόγια του Αέρα
Πετάει στα Σύννεφα**

Απόψεις με Ψευδογνώσεις

Απόψεις με Γνώση

Η Γη-Στέρεο Έδαφος που Πατάει η Άποψη με Γνώση
(Θεωρία + Τεκμηρίωση/Αποδείξεις)

The Six *Deltas* of Knowledge Acquisition with an Application to the Science of History

Gregory T. Papanikos

President,

Athens Institute for Education and Research (ATINER)

Knowledge is acquired through hard work. This hard work can be divided into six verbs beginning with the letter Delta (in Greek): reading, learning, teaching, exploring, spreading and creating. As is well known, verbs are the part of speech that expresses something that acts. And in the case of knowledge such a great deal of energy is required. This paper examines these six verbs as applied to the process of acquiring knowledge in the science of history. However, this analysis can be generalized and applied to any subject matter.

Keywords: *knowledge, history, reading, study, education, research*